

ÇANAKKALE VE GELİBOLU YARIMADASININ ATATÜRK'ÜN ASKERİ KARIYERİNDEKİ YERİ*

Prof. Dr. ABDURRAHMAN ÇAYCI

GİRİŞ

Atatürk'ün Türk Tarihi içinde çok özel bir yeri vardır. Bu özellik çok yönlüdür. Bunlardan hemen akla gelenler; son bağımsız Türk Devleti'ni yok olmaktan kurtarması, dağılmaya yüz tutmuş köhne bir imparatorluktan, genç homojen millî bir devlet yaratması; ortaçağ kurumlarına sahip sosyal ve kültürel yapıyı değiştirmesi, çağdaş değerlerle yönlenen modern bir toplum oluşturmaktır. Her biri bir insanı ebedileşmeye yetecek olan bu hizmetlere giden yolda, Çanakkale'nin yeri nedir? İşte bu tebliğde Atatürk'ün askerî kariyerindeki, Çanakkale ve Gelibolu Yarımadası'nın yeri konusu üzerinde zamanın müsaadesi nispetinde durulacaktır.

Her şeyden önce şu hususu belirtmek gerekir. Nasıl Atatürk'ün Türk Tarihinde çok özel bir yeri varsa Çanakkale'nin stratejik mekânının da Ulu önderin kariyerinde dönüm noktası teşkil edecek kadar önemli etkileri vardır.

Bu konuyu 1912-1913 Balkan Savaşları, 1915 Çanakkale savaşları ve 1922 Çanakkale krizi olmak üzere, birbirinden ayrı üç safhada incelemek gerekir.

Ancak bahis konusu ilk safhayı açıklayabilmek için M. Kemal Atatürk'ün İttihat ve Terakki içindeki konumundan ve itihatçı liderlerle olan ilişkilerinden kısaca söz etmek faydalı olacaktır.

I. MUSTAFA KEMAL VE İTTİHAT VE TERAKKİ

M. Kemal Atatürk'ün daha Harp Okulu ve Harp Akademisi yıllarında hürriyetçi akımlarla meşgul olduğunu, bu yüzden takibata uğradığını, hatta tayin bekleme safhasında bir ihbar sonucu, Ali Fuat Cebesoy ve bazı arkadaşları ile gözaltına alındığını ve bu olay dolayısı ile seçkin subayla-

* 14-17 Mart 1990 tarihli, Çanakkale savaşları sebep ve sonuçları uluslararası sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

rın gönderildiği 2. ve 3. ordular yerine 5. ordunun Şam'a atandığını biliyoruz.

M. Kemal'in Şam'da iken istibdat idaresine karşı mücadele amacıyla "Vatan ve Hürriyet" isimli bir teşkilat kurduğu, ancak bölgenin etnik yapısı dolayısıyla cemiyetin burada sağlam bir tabanda gelişme imkânı sınırlı olduğundan daha elverişli ortamın bulunduğu Selânik'e kaçak olarak giderek orada cemiyetin bir şubesini oluşturduğu bilinmektedir. Nevar ki bu şube, 1907 Eylül'de İttihat ve Terakki ile birleşerek onun adını almış M. Kemal'de Makedonya'ya tayinini müteakip 29 Ekim 1907'de İttihat ve Terakki'ye katılmıştır.

Ancak İttihat ve Terakki'nin yeniden oluştuğu bir zamanda, O'nun üç yıla yakın bir süre Suriye'de kalması, yeni katılmış olduğu gizli cemiyette yeterince etkin olmasını engelleyen sebeplerden biri olmuştur.

Suriye'deki görevi dolayısıyla Cemiyet'e daha sonra giren Mustafa Kemal'in, etrafını etkileyen, atak, girgin, gerçekçi, eleştirilerini esirgemeyen, fikirlerini açıkça ortaya koyan bir karakter yapısında olması, Enver Bey ve bazı cemiyet üyelerinde O'na karşı antipati oluşmasına yol açmıştır.

Enver Bey ile Mustafa Kemal arasındaki anlaşmazlığın sebeplerinden biri de tarafların yönetim anlayışlarının, dünyaya bakış tarzlarının farklı olmasıdır. Netice itibarıyla, değişik nedenlerden dolayı, Mustafa Kemal Cemiyet içinde etkili çevrelerden uzak tutulmuştur.

Bu durum, II Meşrutiyet'in yürürlüğe konulması ve Cemiyet'in ülkenin kaderinde etkin hale gelmesi ile daha da artmıştır.

Nitekim, Meşrutiyet'in ilânından sonra, M. Kemal İttihat ve Terakki'nin gizli komite olmaktan çıkarılıp parti olarak örgütlenmesini ordunun da siyasetten mutlaka arındırılmasını ve ülkede Türk çoğunluğuna dayalı köklü idarî tedbirler alınmasını öngören bir yönetimin uygulanmasını istediğinden cemiyet ileri gelenleri ile anlaşmazlık içine girmiştir. Öyleki Cemiyet'in ileri gelenleri seçimlerin yapılıp Cemiyet-Hükümet ilişkilerinin şekilleneceği bir dönemde, Mustafa Kemal'i İstanbul'dan uzaklaştırmayı faydalı bulurlar. O'na Trablusgarp'daki karışıklıkları düzene koyma görevi verilir. Mustafa Kemal döndüğünde, seçimler yapılmış, işler kanalize olmuştur.

Ancak kısa bir zaman sonra, ittihatçıların başkası ve gayrı memnunların tahriki ile İstanbul'da 31 Mart irtica olayı patlak verir. Durum Selânik'te duyulunca, Mustafa Kemal hemen askerî kuvvetler gönderilmesini,

gidecek kuvvetin başına kendi komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa'nın getirilmesini teklif eder. Kendisi de gidecek birliğin kurmay başkanı olur. Keza O'nun teklifi ile birliğe "Hareket Ordusu" adı verilir. Ordu İstanbul önlerine gelinceye kadar Mustafa Kemal ön plândadır. Ordunun tertibi, kararı, sevk ve idaresi onun plânlarına göre yürütülür. Ancak İstanbul'da ciddi bir direnmenin olmayacağı anlaşılınca, ordunun başına Mahmut Şevket Paşa geçer. Berlin Ataşemiliteri Enver Bey de kurmay başkanı olur.

Harekâtın başarıya ulaşmasından sonra, hürriyet kahramanları olarak olaya İstanbul surları önünde katılanların isimleri öne sürülür, ikbal yolları onlar için açılır. Mustafa Kemal başarının şerefinden mahrum bırakılır. Böylece İttihat ve Terakki'nin etkili bazı çevreleri ile Mustafa Kemal arasındaki anlaşmazlık biraz daha keskinleşir.

Olayın diğer bir sonucu da, ordunun siyasetin dışında tutulması gerektiği kanısının, Atatürk'te daha da perçinlenmesidir.

Nitekim 22 Eylül 1909'da Selanik'te yapılan İttihat ve Terakki Kongresi'ne Trablusgarp delegesi olarak katıldığında, ordu cemiyet ilişkilerini tekrar ele alır. Şunları savunur: "*Ordu mensupları Cemiyet içinde kaldıkça, millete dayalı bir parti kuramayız. Orduyu da zaafa uğratarız. Ordu ile cemiyeti ayıralım. Cemiyet tam manasıyla siyasî bir parti halinde, milletin sinesinde kök salsın. Ordu da, asıl işi olan yurt savunması ile uğraşsın. Dolayısıyla siyasete atılmak isteyen subaylar ordudan ayrılıp cemiyete mal olsunlar. Bundan sonra, subayların siyasî örgütlere girmelerini engelleyecek kanunî önlemler alınsın.*" Bu görüş kongrede tartışmalı olarak kabul edilmekle beraber uygulamada bazı subaylar istifa ettirilirse de, Enver, Hafız Hakkı.. vs. gibi cemiyetin gözdeleleri orduda kalmaya ve cemiyette etkin olmaya devam ederler.

Buraya kadar çok özet olarak sunduğumuz kısa bilgilerden anlaşılacağı gibi, bu olay Mustafa Kemal ile Cemiyet'in idarecileri arasındaki anlaşmazlığın çoğalmasına ve ona karşı bazı önlemler alınmasına yol açar.

Kongreden sonra Mustafa Kemal politika ile ilgisini keser, kendisini meslekî çalışmalara verir.

Daha sonra Trablusgarp İtalyan saldırısına uğrayınca M. Kemal oraya koşar ve başarılı hizmetler verir.

Özetleyecek olursak, Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki'ye girmesinden itibaren, O'nunla cemiyetin üst düzey yöneticileri ve özellikle asker kanadın yıldızı Enver ile arasında imtizaçsızlık vardır. Dolayısıyla M. Kemal, Cemiyet'in icra ve aksiyon mevkilerinden uzak tutulmaktadır.

II. 1912-1913 BALKAN SAVAŞI VE MUSTAFA KEMAL İLE ENVER ARASINDA CİDDİ SÜRTÜŞMELER VE SONUÇLARI

Mustafa Kemal'in Enver Bey ile olan ilişkileri, 1912-1913 Balkan Savaşı'nda Gelibolu harekâtı dolayısı ile daha da keskinleşir ve onun Türkiye'den uzaklaştırılmasına yol açar. Olayın gelişmesini hatırlayalım:

Bilindiği gibi, 1912-13 Balkan Savaşı'nda politize olmuş olan fena sevk ve idare edilen Osmanlı ordusu, müttefik dört Balkan devleti karşısında tam bir hezimete uğrar. Yunanistan, Selanik ve Ege adalarını işgal eder. Sırbistan Makedonya'ya iner. Bulgaristan ise, Doğu ordusunu yenerek bir taraftan Çatalca hattını, diğer taraftan da Bolayır Berzahı'na dayanır. Edirne muhasara altında kalır. Bu olayla zinciri içinde İttihat ve Terakki'nin katılmadığı Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi düşmüş, Kamil Paşa 29 Ekim 1912'de Sadrazam, Halâskâr Zabitanların Başkanı Nazım Paşa da Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili olmuştur.

Trablusgarp ve Bingazi'de İtalyanlara karşı direnmeyi örgütleyen subaylar, bozgun haberi üzerine anayurdun savunmasına koşarlar. Bunlardan Ali Fethi Bey Akdeniz Boğazı Mürettep Kolordu Kurmay Başkanlığına, Mustafa Kemal de aynı kolordunun Harekât Şube Müdürlüğüne atınırlar. Enver Bey X. Kolordu Kurmay Başkanı olarak görev alır.

Bu sırada İstanbul'da İttihatçılar Babıaliyi basmış ve hükûmete el koymuşlardır. Mahmut Şevket Paşa Sadrazam, Ahmet İzzet Paşa Başkumutan Vekili olmuştur. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa barışa taraftardır. Ancak bazı bakanlar buna muhalefet etmektedir. Tartışma esas itibarıyla Edirne'den kaynaklanmaktadır. Barış ihtimali zayıflayınca, Bulgarlar süresi 3 aralıkta biten mütarekeyi uzatmamışlardır. Amaç Edirne'yi düşürmektir.

Edirne'yi kurtarmak konusunda M. Kemal de devreye girer. Muhtemelen bu uyarılar sonucunda Edirne'yi kurtaracak bir operasyon plânlanır. Buna göre Bolayır'dan mürettep kolordu tarafından tertip edilecek bir saldırıya paralel olarak aynı zamanda Şarköy'e bir çıkarma hareketi yapılması, cüretkâr ve ani bir saldırı ile Edirne'nin kurtarılması plânlanır. Harekâta 5 tümen katılması öngörülmüştür. Şarköy'e çıkarma yapacak kolordunun komutanı Hurşit Paşa, kurmayBaşkanı ise Enver Bey'dir.

M. Kemal'in mensup olduğu mürettep kolordu, kararlaştırılan tarihte saldırıya geçer. Hareketin başarısı, aynı zamanda Şarköy çıkarmasının yapılmasına bağlıdır. Ancak Şarköy çıkarılması kararlaştırılan zamanda yapıl-

madığı için M. Kemal ve Ali Fethi'nin görev aldığı kolordu yenilgiye uğrar.

Bu olay, bir tarafta M. Kemal ve Fethi Bey'in mensup olduğu kolordu ile Şarköy çıkarma birliği kurmay başkanı Enver Bey ve her iki tarafın komutanlarını karşı karşıya getirir. Fethi ve Mustafa Kemal durumu şiddetle eleştirerek istifalarını sunarlar. Orduda ciddi bir huzursuzluk baş gösterir.

Neticede olay Fethi Bey'in Trakya'ya, Enver Bey'in Yeşilköy'e alınması, M. Kemal'in de kolordu kurmay başkanı olarak tayini ile geçici olarak çözümlenir.

Bu arada Balkanlı müttefikler arasında ganimetin taksiminden çıkan anlaşmazlık dolayısıyla patlak veren II. Balkan Savaşı'ndan yararlanılarak Edirne'yi kurtarma operasyonu tekrar ele alındı. Enver Bey 21 Temmuz 1913'de Edirne'ye girdi. Görüldüğü gibi Edirne'yi kurtarma operasyonunun öncüsü M. Kemal olduğu halde, O gene geri plâna atılmış işin şerefi Enver Bey'e bırakılmıştır.

Gelibolu yarımadasında bu dönemde görev almanın M. Kemal'in kariyeri bakımından özellikle iki önemli etkisi olmuştur.

1 — Mustafa Kemal Gelibolu yarımadasını tanımak ve askerî açıdan incelemek ve değerlendirmek imkânını bulmuştur. Bu birikim 25 Nisan 1915 çıkarma harekâtında O'nun isabetli kararlar almasını kolaylaştırmıştır.

2 — Bu olay tahmin edilebileceği gibi, yıldızı gittikçe parlamakta olan Enver Bey ve onu destekleyenlerle, M. Kemal'in ilişkilerini keskinleştirmiştir.

Nitekim çatışmaya taraf olanlardan Fethi Bey önce Cemiyet'te ihtiyaç var gerekçesi ile ordudan istifa ettirilerek İttihat ve Terakki'nin Genel Sekreterliği'ne getirilmiş, sonra da Sofya'ya Büyükelçi olarak gönderilmiş, M. Kemal de Ataşemiliter olarak oraya atanmıştır (27 Ekim 1913).

Böylece iktidarın İttihat ve Terakki'nin doğrudan kontrolüne girdiği, ordunun ve ülkenin önemli olayların arifesinde bulunduğu bir sırada, Gelibolu'daki çatışma ve sürtüşmenin bir sonucu olarak Atatürk Sofya'ya âdeta sürgüne gönderilmiş, bir kere daha geri plâna itilmiş bulunmakta, onun için ikbal yolları kapanmış gibi görünmektedir.

III. 1915 ÇANAKKALE SAVAŞLARI VE MUSTAFA KEMAL'İN ASKERİ KARİYERİNDEKİ ETKİLERİ

Bu olayları takiben Enver Bey iki rütbe birden terfi ederek Tuğgeneral, Harbiye Nazırı ve Genel Kurmay Başkanı olmuştur. O artık imparatorluğun kaderini belirleyecek sayılı şahsiyetlerden biri haline gelmiştir.

M. Kemal Sofya'da Ataşemiliter olarak bulunduğu sırada, I. Dünya Savaşı patlak verir. Osmanlı Devleti de bu savaşa gelişigüzel, tedbirsiz bir halde, Üçlü İttifak Devletlerinin yanında yer alarak katılır.

Savaşın başlaması üzerine, Yarbay M. Kemal ısrarla cephede bir görev almak ister. Bu isteğine gelen cevap klasiktir: "Sizin için orduda her zaman bir görev vardır. Ancak Sofya Ataşemiliterliği'nin önemi dolayısıyla sizi orada bırakıyoruz" şeklindedir. M. Kemal'in sert çıkışları üzerine, 29 Kasım 1914'de 1. Tümen Komutanlığı'na atanır. Ama 1 Aralık 1914'de bu atama nedense iptal edilir. Acaba Enver Paşa ona ikbal yolunu açmak istememekte midir?

M. Kemal tepkisini, *"vatanın müdafaasına ait fülî vazifelerden daha mühim ve mübeccel bir vazife olamaz. Arkadaşlarım muharebe cephesinde ateş hatlarında bulunurken ben Sofya Ataşeligi yapamam. Eğer 1. sınıf zabıt olmak liyakatından mahrumsam, kanatınız bu ise lütfen açık söyleyiniz,"* sözleri ile dile getirir.

O'na ancak Sarıkamış hezimetinden sonra, Talat Paşa'nın imzası ile 20 Ocak 1915'de 19. Tümen Komutanı olarak aktif görev verilir. M. Kemal bir hayli uğraşmadan sonra 19. Tümeni bulur ve 2 Şubat 1915'te komutayı ele alır. Tümen 57. Alay ile iki depo olayından oluşmaktadır. 19. Tümen 25 Şubat 1915'te Eceabad'a intikal eder. Orada 72 ve 77. Alaylarla yeniden örgütlenir. Ayrıca 9. Tümenin 26. ve 27. Alayları da M. Kemal'in emrine verilerek Eceabad-Seddülbahir savunmasına memur edilir.

Bu arada üçlü İtilâf Devletleri, Almanya karşısında bunalmış olan Çarlık Rusyası'na, silah, araç ve malzeme yardımını ulaştırmak, böylelikle Rusya'nın savaş gücünü takviye etmek, Osmanlı Devletini savaş dışı kılmak, Balkan Devletlerini ve İtalya'yı itilâf safına çekmek gibi nedenlerle Çanakkale'yi zorlamaya karar vermişlerdir. Ancak aralarında anlaşmazlık vardır. Boğaz nasıl geçilecektir? Sadece donanma gücü ile bu mümkün müdür? Esas itibarıyla deniz harekâtının kara kuvveti ile koordineli olarak yürütülmesi ilkesi benimsenmiştir. Fakat başka Fransız askerî otoriteleri olmak üzere bir kısım askerî şefler, kesin sonucun Batı cephesinde alma-

cağı bütün gücün oraya teksif edilmesi gerektiği görüşünü benimsemişlerdir. Onların karşı koymaları ile Çanakkale 18 Mart 1915'te donanma ile zorlanır. Ancak 3 muharebe gemisi, iki zırhlı ve bir kravazör kaybeden müttefik donanma, 18 Mart akşamı çekilmek zorunda kalmıştır.

Bu yenilgi özellikle Fransız ve İngiliz sömürgelerinde olumsuz yankılar uyandıracak niteliktedir. Psikolojik etkisi büyüktür. Olay bir prestij meselesi haline gelmiştir. Kesin sonucu Batı cephesinde arıyanların muhalefetine rağmen, Gelibolu yarımadasına çıkarma yapılması, Boğaz istihkâmlarının susturularak donanmaya yol açılması kararlaştırılır.

18 Mart'tan sonra Türk tarafı da, Boğazı donanma ile geçemeyen İtilâfçıların, kara harekâtına girişeceğini tahmin ile Gelibolu'da 5. Orduyu oluşturmuş, başına da Alman Generali Liman Von Sanders Mareşal rütbesi ile getirmiştir. Mareşal, ilk iş olarak savunma plânını değiştirmiş, savunmayı kıyı hattından, düşman topçu menzili hattı dışına alan, esnek bir savunma sistemini benimsemiştir. Buna göre, çıkarma beklenecek, geride bekletilen kuvvetlerle düşman kıyılarda vurulacaktır. 5. Ordu komutanının emrinde, 6 piyade tümeni, 1 su tugayı, 4 seyyar jandarma taburu vardır. Liman Von Sanders'in açıklanan plânı uyarınca, 5. ve 7. Tümenler Gelibolu'da, 9 ve 19. Tümenler Yarımada güneyinde, 3 ve 11. Tümenler Anadolu yakasında konumlanacaklardır. Bu konuma göre, 4 Türk tümeninin Gelibolu yarımadasının güneyine yapılacak bir çıkarmaya kısa bir zaman içinde müdahale etmeleri mümkün değildir. Üstelik harekât sahasına müdahale edebilecek konumda olan 19. Tümen de doğrudan doğruya ordu komutanlığına bağlı bulunmaktaydı. L. Von Sanders'in plânı, düşmanın asıl kuvvetleriyle Saros körfezine çıkacağı varsayımına dayanmaktaydı.

Buna karşılık İngiltere ve Fransa tarafı, güçlü bir donanmanın etkin desteğine sahip 5 piyade tümeni ile 1 piyade tugayını çıkarmaya tahsis etmişlerdir. Müttefik kuvvetlere, General Hamilton kumanda etmektedir. Plânları şudur: Esas çıkarma Seddülbahir ve Kabatepe'ye yapılacaktır. Saros körfezinde gösteri hareketleri düzenlenecektir. Kumkale'ye çıkacak Fransız birliği, o yöredeki 2 Türk tümeninin gerçek çıkarma yerine müdahalesini önleyecektir. Seddülbahir'e çıkanlar 1. gün Alçıtepe'yi Kabatepe'ye çıkarlar da 1. gün Conkbayırı-Kocaçimen hattını ile geçireceklerdir. Amaç Kiledülbahir Platosunu düşürmek ve Boğaz tabyalarının gerilerine inerek onları susturmak ve boğazı açmaktır. İngilizler Boğazların kolay açılacağını ve Osmanlı Devleti'nin kısa bir sürede (1 hafta içinde) savaş dışı edileceğini hesaplamakta idiler.

Çıkarma harekâtı bu plâna göre, 25 Nisan 1915 günü erken saatlerde başlamıştır. Çıkarma yapılan bölgede sadece 9. Tümenin birlikleri vardır. Bu tümenin 26. Alayı Seddülbahir'de ateş gücü çok üstün olan çıkarma birliklerine karşı kahramanca direnir. Ancak İngiliz ve Fransızlar güç halde kıyıda tutunmayı başarırlar.

Esas sürpriz kuzeyde hazırlanmıştır. Anzak Kolordusu, Kabatepe'nin biraz ilerisinde Arıburnu'na çıkar. hedef Conkbayırı-Kocaçimen hattını tutmak ve Kilidülbahir platosunun kuzeyle irtibatını kesmek ve boğaz tabyalarının arkasına inmektir. Kıyı zayıf gözetleme birliklerince tutulmuştur. Çıkarma sabahı 9. Tümen komutanı Halil Sami, 19. Tümeden 1 tabur yardım ister. 19. Tümen Komutanı M. Kemal, bu rapor ve kendi yaptırdığı gözetlemeler sonucunda, önceden düşündüğü gibi, düşmanın önemli kuvvetlerle karaya çıktığını ve hedeflerinin Conkbayırı ve Kocaçimen tepesi olacağını isabetle tahmin eder ve durumu bizzat görmek ve müdahale etmek üzere, Bigalı'da bulunan 57. Alay ve bir cebel bataryasını hazırlar. Kolorduya durumu izah ile alayın başında bizzat Kocaçimen tepesine yönelir. Oraya vardığında, denizdeki gemiler zırhlılar görülür. Ancak Arıburnu sahili, görüş açısının dışındadır. M. Kemal alaya istirahat verip Aptalgeçidinden Conkbayırı'na gider. Yanında yaveri, emir zabiti, baştabib ve cebel topçu komutanı vardır. Önce atlı sonra yaya olarak Conkbayırı'na varılır.

Görülen manzara şudur: Bir Türk müfrezesi Conkbayırı'na doğru koşarak çekilmektedir. M. Kemal hemen müdahale eder.

— *Niçin kaçıyorsunuz?*

— *Efendim düşman.*

— *Nerede?*

— *İşte! diye 261 rakımlı tepeyi gösterdiler.*

— *Düşmandan kaçılmaz.*

— *Cephanemiz kalmadı.*

— *Cephanemiz yoksa süngünüz var. Süngü tak yere yat!* komutunu verir. Gerideki birliklerine marş marşla oraya gelmelerini emreder. 57. Alayın birlikleri gelince, 261 rakımlı tepe üzerinden saldırıya geçer. Diğer alayları da harekât sahasına yakınlaştırır.

Ayrıca 27. Alayın da Kemalyeri üzerinden taarruz etmesini ister. Düşman birlikleri geri atılır. Hatta bir kısmı paniğe kapılarak sandallara saldırırlar. Anzak Kolordu Komutanı geri alınmalarını teklif eder. İngiliz Amiralî'nin bunun için en azından üç gün gerekir görüşü üzerine, Hamilton birliklerinden direnmelerini ister.

Geçenin gelmesiyle Anzaklar yeni takviyeler alırlar. Ertesi günü saldırıyı tekrarlarlar. M. Kemal'de 27 Nisan'da iki piyade alayı takviye alır, taarruza karar verir. Bu saldırılar 19 Mayıs 1915'e kadar sürer gider.

Gerçi Anzaklar denize dökülemezler, ama kıyıda daracık bir bölgeye saplanıp kalmışlardır. M. Kemal 1 Haziran 1915'de savaş alanında albaylığa terfi eder. Devam eden karşılıklı saldırılar durumu değiştirmez.

Müttefikler bu çıkmazdan sıyrılmak için 6-7 Ağustos 1915'de bir yandan 19. Tümen bölgesine saldırırken, diğer taraftan Suvla mıntikasına yeni kuvvetler çıkarırlar. Kritik bir durum ortaya çıkar. 7 ve 12. tümenler kriz bölgesine yetiştirilirler. Bölgede oluşturulan kuvvetlere Anafartalar grubu adı verilerek derhal saldırıya geçmeleri emredilir. Ancak komutan askerlerin yorgunluğunu ileri sürerek saldırının ertesi güne ertelenmesini ister.

Liman Von Sanders, hemen M. Kemal'i Kolordu Komutanı yetkisi ile Anafartalar Grubu Komutanı olarak atar. M. Kemal 9 Ağustos saldırısı ile Anafartalardaki durumu düzelttiği gibi, 10 Ağustos saldırısı ile Anafartalardaki durumu düzelttiği gibi, 10 Ağustos saldırısı ile Conkbayırı'ndaki tehlikeli duruma da son verir.

Takip eden günlerdeki savaşlar mevcut durumu değiştirmez. Bu arada İngiliz Komutanı General Hamilton 16 Ekim 1915'de görevden alınmıştır. Yerine gelen General Charles Monroe, en iyi çare Çanakkale'yi tahliye etmektir, görüşündedir. İngiliz Milli Savunma Bakanı Kitchener, durumu mahalinde gördükten sonra, boşaltma kararı alır. 19-20 Aralık'ta Arıburnu ve Anafartalar, 8-9 Ocak 1916'da da Seddülbahir tahliye edilir.

Olay birçok açıdan önemli sonuçlar doğurur. Bunlar arasında savaşın iki yıl uzaması, Çarlık Rusyası'nın çökmesi, Balkan Devletlerinin ve İtalya'nın politikalarının yönlenmesi bakımından etkileri, Türk ordusuna kazandırdığı moral güç... vs. ilk akla gelen hususlardır.

Ancak Çanakkale savaşlarının en önemli sonucu, M. Kemal'in askerî dehasını gözler önüne sermesidir. M. Kemal durumu çabucak kavramak, süratle ve soğukkanlılıkla doğru karar vermek, verdiği karar büyük bir

enerji ve cesaretle bizzat tatbik etmek, insiyatifini cüretle fakat isabetli kullanmak, sorumluluğu çekinmeden açıkça üzerine almak gibi, üstün komutanlık vasıfları göstermiş ve savaşın gidişi üzerinde birinci derecede etkili olmuştur.

Nitekim İngiliz resmî tarihi bunu şöyle özetler: *“Tarihte bir tümen komutanının üç muhtelif yerde vaziyete nüfuz ederek yalnız bir muharebenin gidişine değil, aynı zamanda bir zaferin akıbetini celbi bir milletin mukadderatına tesir yapacak vaziyet ikdasen nadiren raslanır.”*

Zamanın Bahriye Nazırı II. Dünya Savaşı'nın yılmaz İngiliz Başbakanı Churchill, Atatürk'ün rolünü şöyle ifade eder: *“M. Kemal 9 Ağustos'ta Anafartalardaki başarılı hareketından sonra geceyi, bu paha biçilmez sırtı alma hazırlığı içinde büyük çaba harcıyarak geçirdi. Bizzat yönettiği şiddetli baskın hücumu ile bu dar bölgede yerleşmiş olan bin kişilik İngiliz kuvvetini yok etti. Türkler Conkbayırını aştılar ve zaferin sonuna kadar da orada kaldılar. Bu başarı perdeyi kapatan olaydır.”*

General Sir Jhon Smyth'de M. Kemal'in yürekli ve etkin önderliğinin Conkbayırında Anzak saldırılarını atmakla kalmayıp Gelibolu seferinin kaderini tayin ettiğini yazar. İngiliz kuvvetleri komutanı Hamilton 9-10 Ağustos günleri için *“... Conkbayırında Türkler en etkili savaşlarını veriyorlar. Kayıpları bizden fazla, ama maneviyatlarının yüksekliği açıkça görülüyor. Çok mükemmel komuta edilen ve cesaretle dövüşen Türk ordusuna karşı savaşıyoruz,”* kaydını düşmüştür.

Çanakkale savaşları sırasında, Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Harekât Şube Müdürlüğü'nü yapan İnönü'nün bu konudaki değerlendirmesi çok dikkat çekicidir.: *“... Çanakkale'ye müttefiklerin ilk asker çıkarmasının hemen ilk gününden itibaren Atatürk bir yıldız olarak parlamaya başlamış ve hergün biraz daha dikkati çeker hale gelmiştir. Burada Atatürk Kumandanlık imtihanını tasavvur olunabilecek en büyük güçlükler içinde her gün yeni bir muvaffakiyetle yürütür bir yola girmiştir. Çanakkale'de ilk günden itibaren üzerinde toplanmış olan seferler ve ümitler Atatürk'ü dokunulmaz hale getirmiştir.”*

Öyleki, Enver Paşa cepheyi ziyaret ettiğinde, Anafartalar grubuna uğramaması üzerine, M. Kemal istifasını Liman Paşa'ya verdiğiğinde, Paşa bunu kabul etmediği gibi, Enver Paşa'dan da kabul etmemesini ve bir yazı ile M. Kemal'in gönlünü almasını istemiş ve bu istek yerine getirilmiştir.

Özetle, Çanakkale'nin en önemli neticesi, Milli Mücadele liderini ve Türkiye Cumhuriyeti'nin banisini, bütün üstün nitelikleriyle ortaya çıkarması ve ona bir çeşit dokunulmazlık kazandırmasıdır. Artık bundan sonra hiçbir güç, M. Kemal'in zirveye tırmanmasını engelleyemeyecektir.

Bu itibarla Çanakkale ve Gelibolu Yarımadası, Atatürk'ün askerî kariyerinde, bir kez daha fakat bu sefer kesin neticeli olarak müstesna bir yer tutar.

IV. ÇANAKKALE KRİZİ VE DEVLET ADAMI ATATÜRK

Çanakkale, Atatürk'ün ve Türk devletinin kaderinde bir kere daha önemli yer tutar.

Bu olay, Anadolu'yu istila etmek isteyen Yunan ordusunun Büyük Taarruz'la denize dökülmesini takip eden günlerde meydana gelen ve üzerinde pek durulmayan Çanakkale krizidir.

Kriz, son derece kritik şartlar altında, Atatürk'ün hem askerî ve hem de devlet adamlığı meziyetlerinin, âdeta teste tâbi tutulduğu bir olaylar dizisinden oluşmaktadır.

26 Ağustos'ta başlayan Büyük Taarruz üstün bir başarı ile sonuçlanmış, 9 Eylül'de İzmir kurtarılmış, 18 Eylül'de son Yunan askeri Anadolu'yu terketmişti. Ancak batıda Misak-ı Milli hudutlarına ulaşmak için Doğu Trakya'nın kurtarılması gerekiyordu. Oraya giden yol, Boğazlardan geçiyordu. Halbuki bölge İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetlerini işgali altındaydı.

Boğazlara yönelen Türk ileri harekâtı karşısında telaşlanan İngilizler 12 Eylül 1922'de müttefiklerine Boğazlarda müşterek hareket edilmesini teklif ve Çanakkale'de bulunan birliklere savunma tertibatı almaları emri verdiler. Bazı İngiliz bakanları "Mustafa Kemal'in önünden kaçmamak" gerektiğini düşünüyorlardı.

14 Eylül'de toplanan Fransa Bakanlar kurulu, Türkiye ile ilgili politikasını tespit etti: Bu politika esas itibariyle, Boğazların serbestliği ve Doğu Trakya'nın TBMM'ne iadesini öngörüyordu.

15 Eylül'de toplanan B. Britanya Bakanlar Kurulu ise, tarafsız bölge adını verdiği boğazlar mıntıkasına Türkler tarafından tecavüz edilmemesi için, üç müttefik devlet tarafından Mustafa Kemal'e tebligat yapılmasına; adı geçen mıntıkada müttefik kuvvetlerin çoğaltılmasına; Türk kuvvetleri-

nin Rumeli'ye geçmesine mani olunmasına; Doğu barışını sağlamak için İngiliz, Fransız, İtalya, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya'nın katılması ile bir barış konferansı düzenlenmesine ve İngiltere Bakanlar Kurulu'nun o günden itibaren her gün toplanmasına karar verdi. Milli Mücadele'nin başından beri "*sermayesini yanlış ata oynayan*" ve siyasî kariyeri sallantıya giren B. Britanya Başbakanı Lloyd George, sert bir davranışla durumunu kurtarmak istiyordu. 16 Eylül'de Winston Churchill tarafından hazırlanan, tarafsız muntukanın savunması için müttefikler Balkanlılar ve İngiliz sömürgelerinden askerî yardım isteyen "kışkırtıcı ve heyecan uyandırıcı" bir demeç yayınladı.

Bu beyanname hem İngiltere'de ve hem de Avrupa'da heyecan yarattı ve bir savaş çağrısı olarak değerlendirildi. Türk ordusunun tarafsız muntukaya girmesi yeni bir savaşa yol açacaktı? İngiltere basını, olayı "*müthiş bir hata*" olarak değerlendirdi. Hindistan, Kanada ve Güney Afrika asker göndermeyi reddettiler.

İtalya, Ankara aleyhine herhangi bir harekete katılmayacağını ilân etti ve Çanakkale'deki askerini geri çekti.

Fransa Başbakanı Poincaré "acele Paris'e dönüp" Fransa kuvvetlerinin 24 saat içinde Anadolu'dan Rumeli'ye alınması için emir verdi. Yugoslavya ve Romanya İngiltere'nin teklifini olumlu karşılamadılar. Dünyada L. George'un dışında kimse savaşı istemiyordu.

Fransa, İstanbul'daki Yüksek Komiseri General Pellé'yi İzmir'e koşturdu. General Pellé Meriç'e kadar Doğu Trakya'nın Türkiye'ye bırakılacağı, Boğazlar içinde özel bir idare şekli kabul edileceği teminatını vererek tarafsız muntukaya girilmemesini istedi (18 Eylül 1922). Daha sonra onu Türk dostu olarak tanınan Ankara Anlaşması'nı imzalayan Franklin Bouillon takip ile aynı şeyleri tekrarladı. Ancak Türk birlikleri kararlı, fakat tahrik edici olmayan bir davranış içinde (tüfek namluları aşağıya doğru) tarafsız denilen bölgeye girmişlerdi. Her an bir çatışma çıkması mümkündü.

Bu olayların akışı içinde, Paris'e koşan Lord Curzon güçlükle müttefikleri arasında görüş birliğini sağladı. Buna göre, tarafsız muntukaya girilmemesi ve ekaliyetlerin himaye edilmesi şartıyla, barış konferansında, Meriç'e kadar Doğu Trakya'nın Türkiye'ye bırakılması, Mudanya veya İzmit'te mütareke görüşmeleri yapılması ilkeleri benimsendi. Bu teklif Ankara hükûmetine 23 Eylül 1922'de ulaştırıldı.

Diplomatların çözüm arayışı sürerken tarafsız bölgede gerginlik artmaktaydı. B. Britanya Bakanlar Kurulu, 27 Eylül'de, "Çanakkale'nin boşaltılmasının, Britanya İmparatorluğu'nu, utanç verici duruma düşüreceği" gerekçeyle, General Harrington'a kendisinin tespit edeceği bir süre içinde, tarafsız mıntika boşaltılmazsa, ateş açılacağı yolunda ultiaton vermesi, talimatını verdi. Ancak General Harrington, Londra'daki politikacılardan daha serinkanlı hareket etti. Emre itaatsizlik pahasına ultiatomu cebine koydu ve M. Kemal ile bir uzlaşma zemini aramaya koyuldu.

Lloyd George'un kışkırtıcı hareketlerine, Yunanistan'ın Anadolu macerasındaki rolünü iyi bilmesine, kendine olan hudutsuz güvenine, gerektiğinde son derece cüretkâr kararlar almaya ve sorumluluk yüklenmeyi seven karakterine rağmen, Gazi Mustafa Kemal her zamanki gerçekçiliği ile hareket etti. Büyük zaferin baş döndürücü sarhoşluğuna, etrafının dayanılması zor tahriklerine kapılmadı. İngilizleri şereflerinden etmek ve yeniden dökülecek kanlar pahasına yapılacak ölçsüz bir hareketin lüzumsuzluğuna kanaat getirdi ve durulacak zamanın geldiğine ve meselenin siyaset yoluyla çözümlenmesine karar verdi. Her türlü askerî tedbirleri aldıktan sonra, Doğu Trakya'nın Meriç'e kadar Türkiye'ye bırakılması şartıyla, Mudanya'da mütareke görüşmelerine başlanmasını kabul etti (29 Eylül 1922).

3 Ekim'de başlayan mütareke görüşmeleri 11 Ekim'de noktalandı. Buna göre Türkiye ile Yunanistan arasındaki savaşa son veriliyor, Yunanistan Doğu Trakya'yı 15 gün içinde müttefiklere teslim etmeği, onlar'da en geç 30 gün içinde idareyi TBMM hükûmetine devretmeyi kabul ediyorlardı. Buna karşılık Çanakkale ve İstanbul boğazlarında dar bir kıyı şeridi "tarafsız mıntika" olarak kabul ediliyor ve Ankara hükûmeti barışa kadar bu mıntıkaya girmemeyi vaat ediyordu.

Böylece, Doğu Trakya kan dökülmeden ve yeni bir savaş macerasına atılmadan millî hudutlar içine alınıyordu. M. Kemal'in soğukkanlı ve riski iyi hesap eden tutumu karşısında, Lloyd George'un çatışma çıkarmaya ve genel seçimi kazanmaya yönelik politikası iflas ediyordu. İngiliz Başbakanı Türklere karşı güttüğü bu önyargılı hatasını, istifa etmek ve bir daha iktidara gelememekle ödüyordu (19 Ekim 1922).

Bu olaylar dizisi içinde, TBMM Başkanı ve Başkumandan Gazi M. Kemal, kriz boyunca gösterdiği soğukkanlılık, riski iyi hesaplama, duygularına gem vurabilme gibi üstün vasıflarıyla temayüz etmiş, zamanının en seçkin devlet adamlarını başarısızlığa uğratmıştır.

Kısaca açıklamaya çalıştığımız 1922 Çanakkale Krizi, Atatürk'ün asker ve devlet adamlığı meziyetlerinin dünyanın gözleri önüne serildiği bir dönüm noktası olmuştur.

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden anlaşılacağı gibi, Çanakkale ve Gelibolu yarımadasının Atatürk'ün kariyerinde dönüm noktaları teşkil edecek derecede önemli yerleri vardır.

SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA

- AKER, ŞEFİK (EM. ALB.), *Çanakkale, Arıburnu Savaşları ve 27. Alay*, İstanbul. 1935.
- AKTEPE, M. MUNİR, "Atatürk'ün Sofya Elçiliğine Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan Münasebetleri ve Bu Hususla İlgili Bir Belge", *Bellekten*, sayı: 150, Ankara 1974, s. 263-294.
- ATATÜRK, Kemal, *Nutuk*, III. Cilt, İstanbul (tarihsiz).
- ATAY, FALİH RIFKI, *Çankaya, Atatürk Devri Hatıralar*, İstanbul 1961.
- ATAY, FALİH RIFKI, *Atatürk'ün Hatıraları*, Ankara 1965.
- AYDEMİR, ŞEVKET SÜREYYA, *Tek Adam*, III. Cilt, İstanbul 1966.
- BAYUR, HİKMET, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, Ankara 1963.
- , *Türk İnkılâbı Tarihi, Çanakkale Vuruşmaları ve Onların Tepki ve Sonuçları*, III. Cilt, Ks. 2, Ankara 1965.
- BÜLKAT, ESAT (GENERAL), *Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları*, İstanbul 1975.
- CEBESÖY, GENERAL ALİ FUAT, *Siyasi Hatıralar*, II. Cilt, İstanbul 1957-1960.
- CONK, CEMİL, *Çanakkale Conkbayırı Savaşları...* Ankara 1959.
- ÇELİKER, FAHRİ, "Atatürk ve Çanakkale", AAMD, Sayı: 9, s. 635-655.
- ÇAYCI, ABDURRAHMAN, "The Anatolian Adventure of Greece" *Foreign Policy*, C.V No: 1-2, Ankara 1977, s. 58-102.
- , "Türk Ordusunun Çanakkale Zaferi ve Siyasi Neticeleri", *Türk Kültürü*, Sayı. 58, s. 719-728.
- HAMILTON, JON, *Gelibolu Günlüğü*, Çeviren: Osman Ömür, İstanbul 1972.
- ERSÜ, HÜSNÜ (KUR, YB.), *1912-13 Balkan Harbinde Şarköy Çıkarması ve Bolayır Muharebeleri*, İstanbul 1938.
- İĞDEMİR, ULUĞ, "Atatürk'ün Anafartalar Grubu Komutanlığından İstifasına Dair Bazı Belgeler" *Bellekten*, sayı: 128. s. 473-478.
- İNÖNÜ, İSMET, *Hatıralar*, II. Cilt, Ankara 1985-87.
- MOOREHERO, ALAN, *Çanakkale Geçilmez*, Çeviren: Günay Salman, İstanbul 1972.
- OGLANDER, C.F. ASPINALL, *Çanakkale Muharebeleri İngilizlerin Gelibolu Seferinin Resmî Tarihi*, İstanbul 1932, Çeviri: Muharrem Feyzi.
- ŞİMŞİR, BİLÂL N., *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)*, İstanbul 1972.
- SANDERS, LİMAN VON, *Türkiye'de Beş Yıl*, Çeviren: M. Şevki Yazman, İstanbul 1968.

- SONYEL, DR. SALAHİ R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*. Cilt, Ankara 1974-1986.
- ÜNAYDIN, RUŞEN EŞREF, *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat*, İstanbul 1930.
- TEKŞÜT, İRFAN-ÖKSE, NECATİ, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, V Cilt 3. kısım *Çanakkale Harekatı*, Ankara 1980.
- WALDER, DAVID, *Çanakkale Olayı*, Çev: M. Ali Karabal, İstanbul 1970.
- YAZMAN, M. ŞEVKİ, *Türk Çanakkale*, Ankara 1938.
- YÜCEL, PROF. DR YAŞAR, "Birinci Dünya Harbi Tarihi Bibliyografyası" *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı: 20, Şubat 1956, s. 157-194.
- YİĞİTGÜDEN, REMZİ-SARAL, MUHTEREM- HALLA, REŞAT, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, V. Cilt *Çanakkale Cephesi*, Ankara 1978.